

УДК 81'27

РОЩИНА Юлія Миколаївна,

канд. наук держ. упр.,

доц. каф. соціально-гуманітарних дисциплін ДГУ

ЧЕРЕДНИК Наталія Григорівна,

старш. викл. каф. української та іноземних мов ДРІДУ НАДУ

КОРПУСНЕ ПЛАНУВАННЯ МОВИ ЯК СКЛАДНИК ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Узагальнюється теоретичний матеріал щодо організації та нормалізації внутрішньої системи мови. Аналізується методологічний аспект реалізації корпусного планування мови як складника державної мовної політики.

Ключові слова: мовна політика, мовне планування, корпусне планування, графізація, стандартизація, модернізація, пуризація.

Roschyna Y. M., Cherednyk N. G. Corps planning of a language as a component of the state linguistic policy: the theoretic and methodological aspect

Theoretical material as to organization and normalization of the inner system of a language is generalized. The methodological aspect of implementation of corps planning of a language as a component of the state linguistic policy is analyzed.

Key words: linguistic policy, language planning, corps planning, graphization, standardization, modernization, purezation.

Постановка проблеми. Мова є модифікованим образом натхненної праці народу на шляху до усвідомлення власного призначення й прагнення реалізувати свій творчий задум у межах певного комунікативного середовища, засобом зв'язку в одне велике історичне ціле минулих, сучасних і майбутніх поколінь народу. Як зазначає

учений-українознавець П. Кононенко, міра володіння рідною мовою є міра духовності людини та суспільства, отже, – міра загального поступу людини [5].

На шляху утвердження і зміцнення української держави, її стабілізації й розвитку, формування базових цінностей для всього суспільства проблема власної мови є цілком на часі. З метою регулювання мовних відносин у країні, розвитку мовної системи у певному напрямі ідеологічні постулати й практичні дії держави мають бути спрямовані на нормалізацію літературної мови. Життєздатність мови в державі залежить не лише від офіційного закріплення в конституціях чи законах – «планування статусу мови», а й від появи нових ознак, властивостей національної мови – «планування змісту мови».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед важливих досліджень, у яких висвітлено загальне розуміння поняття мовної ситуації, слід виокремити праці Б. Ажнюка, Т. Ковальнової, І. Лопушинського, Л. Масенко, В. Радчука, І. Плотницької, Л. Ставицької, О. Ткаченка, Г. Яворської та ін. Заслужують на увагу погляди науковців Ю. Шевельова, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, Н. Непийводи, В. Німчука, В. Русанівського, К. Городенської. З теоретичним обґрунтуванням теми статусного й корпусного планування знайомимосся в студіях зарубіжних дослідників, як-от: Г. Клосс, Е. Хауген, Д. Фішман, С. Кузнецов, Л. Б. Нікольський та ін. Цікавим, на наш погляд, є аналіз заходів корпусного планування часів Центральної Ради в монографії О. Данилевської. Як вияв корпусної мовної політики автор кваліфікувала діяльність тогочасних правописних і термінологічних комісій, видання термінологічних словників, директивні документи про використання української мови в діловодстві.

Відповідно до концепцій українських мовознавців пріоритетним є розширення сфер використання української мови, упровадження її в урбаністичний простір, зокрема у сферу масової культури, творення національних терміносистем різних галузей знань, корекція та зведення в єдине ціле мовних норм.

Незважаючи на наукову прихильність до теми мови як об'єкта мовної політики, як інструменту єдності держави, цілком виправдано на особливу увагу заслуговує питання корпусного планування мови, тобто планування її внутрішнього змісту.

Мета статті – узагальнити теоретичний матеріал щодо організації та нормалізації внутрішньої системи мови, а також проаналізувати методологічний аспект реалізації корпусного планування як складника державної мовної політики.

Виклад основного матеріалу. Серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування помітне місце посідає мовна політика, яка покликана регулювати мовні відносини в країні, спрямовувати розвиток мовної системи у певному напрямі. У ст. 2. Закону України «Про засади державної мовної політики» йдеться про таке: «Державна мовна політика в Україні має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, якими користується населення країни в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства» [9].

Особливе значення в реалізації мовної політики має мовне планування як сукупність певних заходів, що впливають на функціональні можливості мови. Уперше поняття «мовне планування» було введено Е. Хаугеном у статті «Мовне планування в сучасній Норвегії» і визначалося як діяльність, спрямована на нормування вимови, орфографії, граматики та словника усного й писемного мовлення в неоднорідному мовному середовищі. У 60 – 70-ті рр. ХХ ст. уявлення про мовне планування стосувалося лише країн третього світу, перед якими постали проблеми стандартизації та модернізації національної мови як фактору, що об'єднує націю [11].

Перша модель мовного планування охоплює низку проблем, пов'язаних із загальним статусом мови в суспільстві (від лат. status), друга – спрямована безпосередньо на мовний корпус (від лат. corpus): структуру мови, її словниковий склад, вимову, правопис тощо, а третя – планування процесу вивчення мови.

Найбільш обговорюваним у науковій сфері є питання статусу мови. Статусне мовне планування відповідає тому, що, зазвичай, називають реалізацією мовної політики, а корпусне – тому, що, за словами сучасного шведського соціолінгвіста Яна Ейнарсона, у скандинавських країнах називалося «культивування мови» [13]. «Культивування мови» являє собою широке поняття, яке має у своєму складі всі заходи, спрямовані на збереження та сприяння розвитку живої та зручної у використанні мови. У сучасних наукових розробках корпусне планування мови ототожнюється зі змістовним плануванням.

Уперше термін корпусне та статусне планування (corpus planning, status planning) ужив Х. Клосс у 1969 р. на протиставлення впливів на внутрішній розвиток мови (фіксація норми, розвиток термінології, упорядкування орфографії) та на статус мови в суспільстві [2]. На відміну від статусного планування, яке є зовнішньою ознакою мови, корпусне планування ґрунтується на стандартизації, кодифікації морфологічних і орфографічних особливостей мови, створенні нових термінів та загальноживаної лексики тощо. Зазвичай, воно стосується внесення орфографічних змін у систему мови, розширення та модернізації словника, підготовки матеріалів для забезпечення навчального процесу (довідників, посібників, навчальних програм тощо).

Як стверджує Д. Фішман у книзі «Не кидайте свою мову напризволяще», найзагальніший поштовх для корпусного планування – це помітні зміни, яких прагнуть чи які відбуваються в статусному плануванні [10, с. 20].

Е. Хауген корпусне планування пов'язував із вибором норми, кодифікацією, упровадженням та вдосконаленням кодифікованих норм [7, с. 29]. За Ч. Фергюсоном виділяють такі типи корпусного планування:

- *графізація* – створення нової писемності чи пристосування вже вживаної для мов, які не мали письма; формування алфавітів, розроблювання орфографічних норм, вияви алофонів (різnozвучання), позначення їх однією чи різними літерами тощо;

- *стандартизація* – створення стандартної, літературної мови. Зведення в єдине ціле усталених норм і вимог, що сприяє як сприйняттю мовцями один одного, так і розвитку мови в цілому;

- *модернізація* – процес, у результаті якого мова як засіб комунікації стає рівною серед інших, більш розвинених мов. Досягається модернізація (іноді інтелектуалізація) розширенням словникового складу мови, розвитком нових стилів.

Зважаючи на позицію Ч. Фергюсона, важливою метою мовної модернізації є взаємопереклад мови-реципієнта з/на інші мови, який відображає здатність охоплювати тематику й форми дискурсу, притаманні промислово розвиненим, секуляризованим і структурно диференційованим сучасним суспільствам [14].

До того ж модернізація може мати дві тенденції – перелицювання відповідної терміносистеми мови-продуцента на манер мови-реципієнта (так звана

псевдомодернізація) та побудова власних терміносистем з урахуванням фонетичних і граматичних особливостей мови-реципієнта (так звана справжня модернізація) [4, с. 3].

Якщо термінологічна стандартизація спрямована на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанта, то термінологічна модернізація орієнтована на організовану та узгоджену роботу щодо планування змісту мови. Характерним для термінологічної модернізації є використання внутрішніх ресурсів мови, пряме запозичення терміноелементів та конструювання нових коренів. Вона полягає в побудові нових чітко окреслених спеціальних понять і спрямована на реалізацію потенціалу мови в тій чи іншій галузі. Метою термінологічної модернізації як складника корпусного планування є можливість висловлювати рідною мовою будь-яку наукову думку.

Однією зі спроб внутрішньомовної стійкості мови є *пурифікація*. Це намагання усунути з мови чужі нашарування, замінивши їх іншими, що походять від місцевих діалектів чи писемних джерел, або вкоренити питомі новотвори відповідно до мовних стандартів. Пуризм як характерна форма ставлення особи та етносу до мовних норм більш чи менш активно виявляється на всіх етапах розвитку мови й посилюється у визначальні для нації періоди. Позитивним явищем у пуризмі є прагнення залучити до вжитку щонайбільше власних мовних ресурсів, що безпосередньо впливає як на збагачення словникового складу мови власними новотворами, так і на розвиток мовного смаку громадян, заохочення їх до збереження самобутності рідної мови, її самоутвердження.

Як ми вже зазначали, корпусне планування мови є запорукою утвердження й зміцнення української держави, її стабілізації й розвитку. До усвідомлення важливості внутрішньої складової мови спонукає й стрімка глобалізація, яка зумовлює серед іншого й культурну інтеграцію та уніфікацію. Адже наявні соціокультурні зміни, нова література, як твердить класик американської соціолінгвістики Д. Фішман, може втратити ключ до власної, давньої, по-іншому написаної літератури, чи може набути права доступу до літератури сусідньої, але досі ворожої культури з подібним мовленням. З метою посилення кордону, що є цілком чужим і перебуває за межами корпусного планування, автор акцентує увагу на двох життєво важливих завданнях, як-от:

– збереження давніх місцевих систем, які самі собою є дуже потужними символами, щоб одягти [«упакувати»] глобалізацію в місцеві убрання традиційних знань чи благ;

– створення місцевої термінології, яка використовує власні корені, префікси, суфікси, множину і синтаксичний порядок [10, с. 38 – 40].

Уважаємо за доцільне звернути увагу на те, що планування змісту мови змінює її структуру, зміст та, зазвичай, є наслідком переконань про нездатність наявних мовних форм забезпечувати ті чи інші функції. На відміну від планування статусу, яке передусім здійснюється в адміністративному порядку (державними органами тощо), змістовне планування, зазвичай, є компетенцією суб'єктів зі спеціальними лінгвістичними знаннями. Компетентною стосовно цього є порада професора Л. Масенко: «У питаннях корпусного планування вирішальне слово має належати, звичайно, мовознавцям» [6].

Повноваженнями щодо утвердження правописних норм в Україні наділена Українська національна комісія з питань правопису у складі відомих учених-мовознавців, письменників, яка розглядає й опрацьовує всі запропоновані зміни й доповнення. Рішення комісії подаються НАН України на розгляд Кабінету Міністрів України й після їх затвердження є обов'язковими для виконання на всій території України.

На державному рівні цей процес регламентується Законом України «Про засади державної мовної політики», у ст. 6 якого наголошено: «Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначаються Кабінетом Міністрів України. Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах» [9].

Відповідно до Постанови Національної академії наук України від 24 червня 2009 р. «Шляхи стабілізації правописної ситуації в Україні» пріоритетними є такі напрями діяльності Української національної комісії з питань правопису:

– дослідження теоретичних питань українського правопису;

– вивчення відношення усталеної мовної практики до правописного кодексу, виявлення необґрунтованих правописних змін, теоретичне і практичне забезпечення поширення дії правопису на всі сфери літературної мови й на підготовку та видання нормативних словників;

– нормування і кодифікація термінології та освоєння запозиченої лексики;

– формулювання правил написання та транслітерації запозичених назв, їх словозміни й адаптації у мовній практиці;

– правопис власних назв та похідних від них утворень;

– правове забезпечення введення в практику нового правопису та регулювання вимог чинного правопису;

– координація практичних заходів щодо дотримання правопису в науковій, освітній, культурній, інформаційній та управлінській сферах.

Основними завданнями комісії є:

– організація фундаментальних та прикладних наукових досліджень, які стосуються українського правопису;

– захист національних інтересів України, забезпечення інформаційної безпеки держави в частині запобігання спробам дестабілізації правописної ситуації в Україні;

– участь у розробленні та реалізації заходів, спрямованих на уніфікацію та стандартизацію мовних норм на всій території України;

– науково-методичне забезпечення діяльності в галузі вивчення та кодифікації української мови, створення в межах Національної словникової бази України дослідницьких та довідкових мовно-інформаційних систем з українського правопису та практичного використання правописних норм;

– підготовка нормативних академічних видань «Українського правопису» та «Орфографічного словника української мови» (у паперовій та електронній формі) з метою забезпечення потреб освіти, науки, культури, державного діловодства та громадян України [12].

Централізований характер має й термінологічне планування мови. Воно здійснюється винятково спеціально уповноваженими органами держави й продукується в стандартах, словниках, довідниках. Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних, наукових, ділових, виробничих текстах. В Україні діють два основоположні стандарти:

- ДСТУ 1.5:2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів;
- ДСТУ 3966:2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.

У стандартах закріплено систему вимог до стилю українських нормативних документів. Дотримання цих вимог має полегшити сприймання й розуміння науково-технічних текстів, упорядкувати процес утворення й удосконалення української науково-технічної термінології. Є два головні правила, записані в загальних положеннях стандартів:

- усі мовні засоби треба вживати відповідно до їх головного (прямого) призначення;
- за наявності двох рівнозначних слів – іншомовного походження й українського, слід уживати українське [8].

У сподіванні на перспективи утвердження й розвитку української мови слухною, на наше переконання, є думка Д. Фішмана стосовно корпусного планування: «...з одного боку, використання мови допомагає спричинити соціальну зміну, з іншого – допомагає її зміцнити чи стабілізувати» [10, с. 20].

Висновки. Дані здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що ефективне мовне планування полягає у свідомих комплексних змінах внутрішньої структури мови. Найбільш прийнятними щодо організації та нормалізації внутрішньої системи мови вважають графізацію, стандартизацію, модернізацію. У свою чергу, як складник корпусного планування виокремлено термінологічну модернізацію, яка зорієнтована на реалізацію потенціалу мови у всіх галузях суспільного життя. Особливе значення приділено пурифікації, яка покликана унеможливити розхитування мови й посприяти її стійкості.

Оскільки корпусне планування мови перебуває у двох вимірах – соціальному й лінгвістичному, то може бути зреалізоване лише в тісній співпраці учених-мовознавців і відповідних державних органів згідно з Конституцією України, чинним законодавством України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, рішеннями Національної академії наук України. Щодо термінологічного планування мови, то воно має продукуватися в стандартах, словниках, довідниках винятково спеціально уповноваженими органами держави.

Викладене вище дозволяє нам стверджувати, що лише зважений підхід до корпусного планування мови сприятиме дбайливому ставленню до національних цінностей мови й унеможливить процес її роздвоєння. Слід нагадати, що втрата зацікавлення мовою невідкладно призводить до втрати зацікавлення нацією й державою. Тож спільною потребою держави й суспільства має стати усвідомлення відповідальності за те, якою наша мова буде завтра.

Одним із пріоритетних у подальших наукових розвідках вважаємо питання планування процесу вивчення мови.

Список використаних джерел

1. **Васенко Л. А.** Фахова українська мова : навч. посіб. / Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кринець. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 272 с.
2. **Гак В. Г.** К типологии форм языковой политики / В. Г. Гак // Вопр. языкознания. –1989. – № 5. – С. 106.
3. **Данилевська О. М.** Термінологія як об'єкт корпусної мовної політики доби Української революції (1917 – 1920) / О. М. Данилевська // Мова і культура. (Наук. щоріч. журн.). – К. : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. III. – Ч. 2. – С. 1318.
4. **Іваницький Р. В.** П'ятимовний тлумачний словник з інформатики / Р. В. Іваницький, Т. Р. Кияк. – К. : [б.в.], 1995. – 372 с.
5. **Кононенко П. П.** Українознавство : навч. посіб. / П. П. Кононенко. – К. : Заповіт, 1994. – 320 с.
6. **Масенко Л. Т.** Українська мова зберігає потужну креативну енергетику / Л. Т. Масенко. – Режим доступу : kharkiv-nsru.org.ua/archives/3225.
7. **Мова** в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР : монографія / О. М. Данилевська ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2009. – 176 с.
8. **Національна стандартизація.** Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів : ДСТУ 1.5:2003. – Чинний від 2003-07-01. – К. : Держспоживстандарт України, 2003. – 44 с. – (Національні стандарти України).

9. **Про засади** державної мовної політики : Закон України від 3 лип. 2012 р. № 5029-VI // Відом. Верховної Ради України. – 2013. – № 23 – Ст. 218.
10. **Фішман Дж.** Не кидайте свою мову напризволяще : пер. з англ. / Дж. Фішман. – К. : К.І.С., 2009. – 200 с.
11. **Хауген Э.** Лингвистика и языковое планирование / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М., 1975. – Вып. 7. Социолінгвистика. – С. 441 – 472.
12. **Шляхи** стабілізації правописної ситуації в Україні : постанова Національної академії наук України від 24 черв. 2009 р. – Режим доступу : consultant.parus.ua/map/doc.
13. **Einarsson** 2009, 51 Einarsson J. Språksociologi. – Lund : Studentlitteratur AB, 2009. – 403 s.
14. **Ferguson C. A.** The Structure and Use of Politeness Formulas / C. A. Ferguson // Language in Society 5. – 1976. – P. 137 – 151.

List of references

1. **Vasenko L. A.** Fakhova ukrainska mova : navch. posib. / L. A. Vasenko, V. V. Dubichynskyi, O. M. Krymets. – К. : Tsentr uchb. l-ry, 2008. – 272 s.
2. **Gak V. G.** K tipologii form yazykovoy politiki / V. G. Gak // Vopr. yazykoznaniya. – 1989. – № 5. – S. 106.
3. **Danylevska O. M.** Terminolohiia yak obiekt korpusnoi movnoi polityky doby Ukrainskoi revoliutsii (1917 – 1920) / O. M. Danylevska // Mova i kultura. (Nauk. shchorich. zhurn.). – К. : Vydavn. Dim Dmytra Buraho, 2003. – Vyp. 6. – T. III. – Ch. 2. – S. 1 318.
4. **Ivanytskyi R. V.** Piatymovnyi tlumachnyi slovnyk z informatyky / R. V. Ivanytskyi, T. R. Kyiak. – К. : [b.v.], 1995. – 372 s.
5. **Kononenko P. P.** Ukrainoznavstvo : navch. posib. / P. P. Kononenko. – К. : Zapovit, 1994. – 320 s.
6. **Masenko L. T.** Ukrainska mova zberihaie potuzhnu kreatyvnu enerhetyku / L. T. Masenko. – Rezhym dostupu : kharkiv-nspu.org.ua/archives/3225.
7. **Mova** v revoliutsii ta revoliutsiia v movi: movna polityka Tsentralnoi Rady, Hetmanatu, Dyrektorii UNR : monohrafiia / O. M. Danylevska ; In-t ukr. movy NAN Ukrainy. – К., 2009. – 176 s.

8. **Natsionalna** standartyzatsiia. Pravyla pobudovy, vykladannia, oformlennia ta vymohy do zmistu normatyvnykh dokumentiv : DSTU 1.5:2003. – Chynnyi vid 2003-07-01. – K. : Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2003. – 44 s. – (Natsionalni standarty Ukrainy).

9. **Pro zasady** derzhavnoi movnoi polityky : Zakon Ukrainy vid 3 lyp. 2012 r. № 5029-VI // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2013. – # 23 – St. 218.

10. **Fishman Dzh.** Ne kydaite svoiu movu napryzvoliashche : per. z anhl. / Dzh. Fishman. – K. : K.I.S., 2009. – 200 s.

11. **Haugen E.** Lingvistika i yazykove planirovanie / E. Haugen // Novoe v lingvistike. – M., 1975. – Vyip. 7. Sotsiolingvistika. – S. 441 – 472.

12. **Shliakhy** stabilizatsii pravopysnoi sytuatsii v Ukraini : postanova Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy vid 24 cherv. 2009 r. – Rezhym dostupu : consultant.parus.ua/map/doc.

13. **Einarsson** 2009, 51 Einarsson J. Språksociologi. – Lund : Studentlitteratur AB, 2009. – 403 s.

14. **Ferguson C. A.** The Structure and Use of Politeness Formulas / C. A. Ferguson // Language in Society 5. – 1976. – P. 137 – 151.